

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ДИТИНИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ

У статті тематизовано проблему соціально-педагогічної підтримки. Акцент зроблено на недоцільності використання поняття “педагогічна підтримка” як вихідної точки поняттєвого аналізу, оскільки це може призвести до виникнення труднощів епістеміологічного характеру. Окреслення меж дисциплінарної матриці конкретно науковими поняттями дало змогу уточнити потенційно сприятливі локації здійснення соціально-педагогічної підтримки.

Ключові слова: підтримка, соціально-педагогічна підтримка, дисциплінарна матриця.

Становлення та розвиток громадянського суспільства в Україні сприяли усвідомленню пріоритетного значення особистості в сучасних соціокультурних умовах, переорієнтації на гуманізацію соціуму, а в освітній сфері – визнанню дитини абсолютною цінністю навчально-виховного процесу та суспільства. Свідченням такого невпинного поступального руху може слугувати становлення та розвиток філософії дитиноцентризму як фундаментальної основи науково-педагогічного світогляду й утвердження особистісно орієнтовано навчання та виховання. Закономірна еволюція наукових поглядів привела до фактичного панування думки, що дитина та її інтереси є вихідною й кінцевою точкою навчально-виховного процесу, а також вихідною точкою подальших соціальних змін. Ця науково-педагогічна позиція, на сьогодні, стала апріорною та аксіоматичною і такою, що не підлягає спростуванню.

Однак, попри безумовну гуманістичну та дитиноцентричну орієнтацію сучасної педагогічної науки, залишаються проблемні зони соціальної дійсності, які є принципово несприятливі, а подекуди і загрозливі для соціального становлення дитини. Більше того, динаміка сучасних соціокультурних та технологічних зміни, які супроводжуються невизначеністю їхнього впливу на рівні суб'єкт-суб'єктних взаємодій, помножена на кардинальні геополітичні зсуви, обумовила появу атипових для українського суспільства явищ та феноменів. У тому числі нових загроз та ризиків для дитини. І це вже не острах небезпек від процесу вестернізації. Позаяк у попередні десятиліття жвавий дискурс науково-педагогічної спільноти

здійснювався в межах осмислення глобалізаційних процесів, які супроводжуються цивілізаційним зближенням різних культур та закономірною зміною традиційних соціальних зв'язків, моделей соціальної практики типових для української культури цінностей і світоглядних підвалин. На сьогодні неприйнятним і атиповим феноменом стали обумовлені військовим конфліктом структурні та світоглядні трансформації, дія яких буде пролонгованою і зачіпатиме не лише локальний рівень.

Як результуючу тезу можна відмітити, що насамперед під негативну дію таких трансформацій потрапляють соціально незахищені верстви населення, люди, що опинилися на межі маргінесу, та діти в силу своїх вікових та психофізіологічних особливостей.

З огляду на це можна стверджувати, що суттєвого значення набуває пошук адекватних дієвих механізмів виявлення й упередження соціальних небезпек для дитини та технологій, що дають змогу нівелювати їх. Водночас ця проблема не лише в площині наукового інтересу, а й має суттєве прикладне значення. Оскільки виховні інституції змушені оперативнo реагувати на негативні явища соціальної дійсності, з якими до того у своїй діяльності вони не стикалися. Проте будь-які практичні впливи в межах інституцій, доміантною функцією яких є виховання, мають бути не лише ефективними, а й педагогічно доцільними та виваженими. Це закономірно зумовлює потребу їх розбудови винятково на науково вивіреному фундаменті.

Цілком очевидно, що соціально-педагогічна підтримка як об'єкт наукових досліджень не є абсолютно новим конструктом. Можна стверджувати, що проблеми соціально-педагогічної підтримки безпосередньо чи опосередковано торкався майже кожен дослідник, наукові інтереси якого лежать в площині теорії та практики соціальної педагогіки. Проте, попри наявний ступінь розробленості, зокрема практико-орієнтованих розробок, залишається певне поле невизначеності, яке породжує проблемності теоретичного, а отже, і прикладного характеру. Зокрема, йдеться про окреслення меж дисциплінарної матриці, в якій відбувається тематизація проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, визначення доміантних локацій такого процесу. Саме розв'язанню означених проблем і присвячена стаття.

Наукове дослідження певного явища чи процесу традиційно розпочинається з визначення концептуального ядра,

що складається з системи категорій та загальних понять, яка дає змогу чіткіше підійти до тематизації, структурування та окреслення меж предметного поля, у площині якого здійснюється науковий пошук. Також типовим є те, що у будь-якому дослідженні перший ступінь наукового аналізу відбувається в межах визначення структурної схеми семантичних та смислових взаємозв'язків та взаємозалежностей, підрядностей і субпідрядностей між видовим та родовим поняттями.

Природно, що саме в цей проміжок часу при означенні системи понять, які будуть ідентифікувати певний фрагмент реальності чи пласт проблеми, дослідник перебуває між своєрідною Сциллою та Харибдою методології. З одного боку, його чекає Сцилла, обумовлена лезом У. Оккама, згідно з яким не слід примножувати сутності без потреби. З іншого – Харибда тези К. Поппера щодо неповноти будь-якого поняття і регресу до нескінченності процесу його уточнення. Проте поява нових проблем або виникнення модифікацій уже відомих, які неможливо повноцінно ідентифікувати наявною системою понять, змушують вдаватися до релевантного проблемі конструювання нових понять або їх уточнення.

Отже, традиційним є те, що в дослідженні такої науково-педагогічної проблеми, як соціально-педагогічна підтримка науковці точкою відліку у здійсненні поняттєвого аналізу обирають загальніше родові поняття. У більшості досліджень різного ступеня складності, зокрема дисертаційних, таким родовим поняттям виступає “педагогічна підтримка”, від якого шляхом додавання предикату “соціальне” логічно вибудовується видові поняття “соціально-педагогічна підтримка”.

Знову ж таки, традиційно, за основу побудови системи логічних висновків та силогізмів беруться сформульовані О. Газманом концептуальні ідеї та положення щодо педагогічної підтримки. Зокрема, як теоретичний базис обирається поняття педагогічна підтримка, що розуміється як “превентивна і оперативна допомога дітям у вирішенні їхніх індивідуальних проблем, пов'язаних з фізичним і психічним здоров'ям, соціальним та економічним становищем, успішним просуванням у навчанні, у прийнятті шкільних правил, з ефективною діловою та міжособистісною комунікацією, з життєвим самовизначенням” [3].

Закономірно, що сформована на такому підґрунті система базових понять транслюється на схему аналізу способів

осмислення соціально-педагогічних явищ та процесів і способів практичного вирішення конкретних соціально-педагогічних проблем.

Такий вектор наукової рефлексії можливий, проте не позбавлений певних епістемологічних пасток. Оскільки за відсутності методологічної строгості отримане нове поняття, яке саме по собі має відображати нові істотні зв'язки предметів і явищ, залишається в попередніх методологічних межах, що імпліцитно переноситься на тло соціально-педагогічної проблематики.

Видається доцільнішим, у контексті дослідження соціально-педагогічної підтримки, під час конструювання наукової картини, створення системи абстрактних об'єктів (якими і є поняття) вибудовувати дисциплінарну матрицю з опорою на конкретно наукову термінологію.

Таким чином, за вихідну точку дисциплінарної матриці, в межах якої і має здійснюватися дослідження соціально-педагогічної підтримки, виступає розуміння сутності поняття, окреслене О. Безпалько. Зокрема, дослідниця визначає її як – “надання допомоги особистості у процесі соціалізації з метою розкриття та розвитку її можливостей. Соціально-педагогічна підтримка орієнтована на створення умов для подолання індивідом труднощів у інтелектуальному, моральному, емоційно-вольовому, психологічному розвитку, визначення інтересів і потреб, шляхів подолання проблеми, що допомагає досягти бажаних результатів у різних сферах життєдіяльності” [4, с. 161].

Другим опорним поняттям виступає розуміння поняття “соціально-педагогічна підтримка” окреслене Н. Чернухою. Згідно з ним, сутність “соціально-педагогічної підтримки полягає в об'єднанні зусиль і ресурсів суспільства, соціальних і соціально-педагогічних інститутів і особистості, що володіють потенціалом соціально-педагогічного впливу, з метою створення сприятливих умов розвитку і соціалізації особистості, у допомозі їй в життєвому і професійному самовизначенні і реалізації, захисті від несприятливих чинників зовнішнього середовища і вирішенні соціально-педагогічних проблем у різних життєвих ситуаціях” [6, с. 181–182].

Відтак, з огляду на такі дисциплінарні межі, можна стверджувати, що на розроблення проблеми соціально-педагогічної

підтримки суттєво вплинули: Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Р. Вайнола, І. Дементьєва, А. Дістервег, І. Зверєва, М. Галагузова, Г. Галагузова, Л. Мардахаєв, К. Молленхауер, П. Наторп, Л. Оліференко, Н. Щуркова та інші.

У контексті означеної проблеми слід звернути увагу на практику здійснення соціально-педагогічної підтримки в умовах відкритих соціальних систем. Принагідно, варто зауважити, що такий історичний досвід соціально-педагогічної підтримки дитини реалізовувався в межах концептуальних схем та педагогічних систем, які не послуговувалися чіткою соціально-педагогічною термінологією. Однак за тематизацією проблеми, а головне за способом її практичного вирішення, в якому домінантним був соціально-педагогічний принцип виходу цілеспрямованого виховного впливу за межі однієї соціальної інституції, такий досвід є релевантний досліджуваній проблемі.

Першими привертають увагу прикладні аспекти концепції С. Шацького. Зокрема, виховна практика С. Шацького була спрямована переважно на розв'язання актуальних проблем дітей депресивних районів. Для прикладу можна згадати його роботу з дітьми Мар'їної Рощі. У цьому конкретному випадку особливого значення набуває виокремлення С. Шацьким провідної інституції, яка здійснює соціально-педагогічний вплив. Згідно з його теорією, такою соціальною інституцією виступає школа, що є цілком логічним для педагогічної практики у депресивних районах, в яких не приділялося достатньої уваги проблемі виховання дітей. Але головна причина позиціонування школи як центру полягає в тому, що за її відсутності починають домінувати стихійні фактори виховання, котрі позначені високим рівнем дієвості. Таким чином, завданням школи є аналіз соціалізаційних факторів, що впливають на соціальний розвиток дитини і можуть бути тимчасовими, організованими або неорганізованими. Відповідно, на основі такого аналізу і розбудовується система виховного впливу, в якій активну позицію займає сама дитина, за посередництва якої також здійснювався корекційний вплив і на її сім'ю.

Яскравим прикладом практики соціально-педагогічної підтримки в умовах відкритих соціальних систем є спадщина В. Сухомлинського. Її аналіз засвідчує, що виховна система педагога за своїми сутністю і змістом, формою і методами виховного впливу вийшла за межі однієї конкретної виховної

інституції. Відтак, можна її кваліфікувати як таку, що має соціально-педагогічний характер, оскільки в межах цієї системи здійснювалася цілеспрямована та специфічна соціально-педагогічна робота як із кожною конкретною дитиною, її сім'єю, громадою, так і соціумом загалом. І вагоме значення в умовах розбудованого В. Сухомлинським цілісного виховного середовища мала фактична соціально-педагогічна підтримка дитини, її соціального та моральнісного розвитку. Позаяк, на думку педагога, місія школи полягала у нівеляції негативних виховних впливів, під дію яких дитина могла потрапити. Більше того, педагог безпосередньо акцентує, що школа мусить здійснювати захист та підтримку дитини, якщо її безпосереднє мікросередовище чинить деструктивний вплив та ігнорує її.

Ще однією ілюстрацією соціально-педагогічної роботи та соціально-педагогічної підтримки, що є її імпліцитним складником, є досвід В. Бочарової, М. Плоткіна (досить згадати дослідження “Школа-мікрорайон”).

Спільною прикметною ознакою наведених історико-педагогічних прикладів є акцентування на ролі школи у здійсненні соціально-педагогічної роботи та соціально-педагогічної підтримки дитини зокрема.

Проте соціальні трансформації, обумовлені зміною політичних та економічних формацій, детермінували появу масу різнорівневих ризиків та загроз, під дію яких потрапляє дитина. Закономірним чином, це спонукало науковців та педагогів до розширення меж наукового пізнання. Розширення наукового пізнання сприяло виробленню більш чіткої методологічної строгості при здійсненні досліджень. Зокрема, до означення тих категорій дітей, які першочергово потребують оперативного втручання та підтримки. Почалося наукове акцентування на потребі посилення соціально-педагогічної роботи з дітьми груп ризику.

У наукових розвідках Л. Олиференко, Т. Шульги, І. Дементьєвої наголошується, що “соціально-педагогічна підтримка – це допомога, яка надається професійно підготовленими людьми дітям, які перебувають у важкій життєвій ситуації, у виявленні, визначенні та вирішенні проблем, що виникають при порушенні їх базових прав” [5, с. 40]. Переважно, магістральний вектор уваги Л. Олиференко та інших приділяється

дітям із неблагополучних сімей, соціальним сиротам, дітям з асоціальною поведінкою. При цьому акцентується, що така професійна соціально-педагогічна робота з дітьми груп ризику буде ефективною за умови розбудови муніципальної системи соціально-педагогічної підтримки, яка складається здебільшого зі спеціалізованих служб та закладів. Проте конкретні завдання соціально-педагогічної підтримки дітей груп ризику вирішуються мультидисциплінарними командами.

У вітчизняній соціально-педагогічній традиції детальна увага приділяється соціально-педагогічній підтримці дітей з обмеженими можливостями. Свідченням цього є велика кількість наукових публікацій та дисертаційних досліджень (Т. Алексеєнко, М. Чайковський, В. Тесленко та інші).

Зокрема, Т. Алексеєнко у контексті дослідження теоретичних та прикладних аспектів соціально-педагогічної підтримки сім'ї відмічає, що одним із напрямів соціально-педагогічної роботи є діяльність, спрямована на підтримку сімей з дітьми-інвалідами. Оскільки потреба здійснення соціально-педагогічної підтримки такої категорії дітей закономірно обумовлюється їхньою підвищеною чутливістю до факторів соціального ризику. Виокремлення двох ситемоутворювальних концептів системи підтримки дітей виступили достатньою теоретико-методологічною підставою для аналізу парадигм соціального ставлення до інвалідності та систем соціально-педагогічної підтримки в класичних, постнекласичних та інноваційних парадигмальних межах [1, с. 11–12]. Домінантними завданнями соціально-педагогічної підтримки є допомога сім'ї в мобілізації на соціальну реабілітацію і виховання дітей відповідно до її конституційних особливостей, потреб і можливостей. А також необхідністю повноцінного розвитку та інтеграції в соціум. Відтак, інноваційний підхід в соціально-педагогічному супроводі та підтримці сімей вибудовується на взаємопов'язаних рівнях: макрорівні (інтеграція дітей з інвалідністю та їхніх сімей у суспільство), мезо- (відповідне навчання та оздоровлення дитини. Здійснюють освітні інституції, інституції соціальної роботи, медичні заклади), макрорівень (система сімейних взаємозв'язків) [1, с. 18].

Також значний пласт наукових досліджень, обумовлений розширеним розумінням виховних можливостей різних соціальних інституцій, присвячений соціально-педагогічній

підтримці дітей в притулках для неповнолітніх, соціально-педагогічній підтримці обдарованих дітей тощо.

Наша ж позиція основана на розумінні, що поміж різно-рідних соціальних інституцій, у яких домінантною функцією є виховання, провідну роль відіграє загальноосвітній навчальний заклад. Саме в межах такої інституції виховний процес, здебільшого, здійснюється з науково обґрунтованих позицій і має цілеспрямований характер. Отже, організаційно-практичним центром соціальної структури у здійсненні соціально-педагогічної підтримки має виступати загальноосвітній навчальний заклад. Тією чи іншою мірою така робота в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі провадиться соціальним педагогом. Згідно з нормативним визначенням функцій і посадових обов'язків соціального педагога у системі загальної середньої освіти, одним із векторів його професійної уваги виступають категорії дітей груп ризику. Побіжно цей висновок можна зробити й на основі аналізу такого елемента діяльності шкільного соціального педагога, як заповнення ним соціального паспорта школи. Зокрема, при заповненні такого паспорта особливу увагу приділяють таким категоріям дітей: діти, що перебувають під опікою; діти-сироти; діти-інваліди; діти-напівсироти; діти з багатодітних сімей; діти з неблагополучних сімей; діти, які виховуються в неповних сім'ях; діти-чорнобильці; діти, які схильні до правопорушень; діти з мало-забезпечених сімей.

Можна зробити проміжний висновок, що у кожному окремому загальноосвітньому закладі держави тією чи іншою мірою приділяється увага проблемним категоріям дітей. Отже, у соціальних педагогів є певні прикладні напрацювання щодо роботи з такими дітьми.

Проте школа є відкритою соціальною системою, що функціонує у складній структурі соціальних взаємовпливів та взаємозв'язків. Відповідно, якісні чи кількісні зміни в одній із підструктур соціальної системи безпосередньо чи опосередковано зачіпають і школу як складник такої системи. Інтенсифікація соціальних процесів веде до розширення кола ризиків і збільшення кількості дітей, які потрапляють під їхню дію. При цьому нові ризики вирізняються специфічними сутнісними ознаками і характером впливу на дитину. А отже, потребують дещо іншого підходу і методів соціально-педагогічної

підтримки у школі. Але в будь-якому випадку для загальноосвітніх закладів засадничими мають бути такі положення:

- Соціально-педагогічна підтримка є принципово дитиноцентрованою. А отже, має здійснюватися відповідно до вікових психологічних закономірностей і конституційних особливостей дитини та відповідно до її актуальних потреб.
- Невід'ємним структурним елементом соціально-педагогічної підтримки виступає виховний компонент, спрямований на формування позитивного соціального досвіду дитини.
- Здійснення соціально-педагогічної підтримки не може бути ізольованим. Це принципово розширений процес, що охоплює безпосередню роботу як із дитиною, так і з її найближчим соціальним оточенням (коло ровесників, сім'я, референтні групи, значущі дорослі). Школа у здійсненні такого напрямку соціально-педагогічної роботи має виходити за межі своєї інституційної належності та розвивати дієві виховні зв'язки і взаємодії з іншими можливими інституціями.
- Дитина потребує соціально-педагогічної підтримки, коли усвідомлює наявність проблемної ситуації в своєму житті та її загрозу, так і тоді, і особливо саме в такому випадку, коли не усвідомлює наявності проблеми.

Як результуючий висновок можна відмітити, що внаслідок взаємопроникнення фундаментальної та прикладної наук доміантним завданням у дослідженні соціально-педагогічної підтримки є не лише з'ясування закономірностей, засад та принципів її здійснення, але і пошук дієвих механізмів практичного застосування наукових результатів. Оскільки наявний інструментарій та прикладні напрацювання соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів не завжди є релевантними проблемам, що постають. Тому і застосування його в умовах непрогнозованих змін може бути недостатньо ефективним та дієвим для вирішення нагальних проблем дитини. Відтак, актуальним є конструювання науково обґрунтованих технологій соціально-педагогічної підтримки та інтуїтивно зрозумілих алгоритмів їх прикладного застосування у практичній роботі.

Література

1. Алексеенко Т. Ф. Концептуализация социально-педагогической поддержки семей с детьми инвалидами / Т. Ф. Алексеенко // Развитие медицинских и социальных услуг для людей с инвалидностью в Таджикистане: практические аспекты : сборник материалов науч.-практ конф., посвященной 20-летию Научно-исследовательского института экспертизы и восстановления трудоспособности инвалидов / под ред. А. Г. Гаибова. – Душанбе : ООО “Контраст”, 2012. – Вып. 4. – С. 10–21.
2. Алексеенко Т. Ф. Формування цілісного виховного середовища дитини у педагогічній спадщині В. Сухомлинського : [монографія] / Т. Ф. Алексеенко, Р. В. Малиношевський. – Хмельницький : Поліграфіст – 2, 2012. – 296 с.
3. Газман О. С. Педагогическая поддержка детей в образовании как инновационная проблема / О. С. Газман // Новые ценности образования: десять концепций и эссе. – 1995. – № 3. – С. 58–63.
4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [за заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
5. Олиференко Л. Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска / Л. Я. Олиференко, Т. И. Шульга, И. Ф. Дементьева. – М. : Издательский центр “Академия”, 2008. – 256 с.
6. Чернуха Н. М. Категорія соціально-педагогічної підтримки: теорія і практика / Н. М. Чернуха // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету “Україна”. – 2012. – № 6. – С. 179–182.

Р. В. Малиношевський

Социально-педагогическая поддержка ребенка как объект научного анализа

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье тематизируется проблема социально-педагогической поддержки. Акцентировано на нецелесообразности использования понятия “педагогическая поддержка” в качестве исходной точки понятийного анализа, поскольку это может привести к возникновению трудностей эпистемологического характера. Определение границ

дисциплинарной матрицы конкретно научными понятиями позволило уточнить потенциально благоприятные локации осуществления социально-педагогической поддержки.

Ключевые слова: поддержка, социально-педагогическая поддержка, дисциплинарная матрица.

R. V. Malynoshevskiy

Social and Pedagogical Support of Children as an Object of Scientific Analysis

The Institute on Problems of Education of the National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskooho Str., Kyiv, Ukraine)

The development of any science is directly related to permanent rethinking of the initial positions of its existence, theoretical foundations of methodology, conceptual and categorical apparatus. In this process rethinking, specification, and designing of new concepts are of special importance. For a specific concept not only performs an identifying function of certain stratum of reality, but also has a clear methodological status.

Therefore, the article makes urgent the problem of social and pedagogical support within the disciplinary matrix of social pedagogy. The author emphasizes the unreasonable using of the concept “pedagogical support” as a conceptual starting point of analysis, for it might cause epistemological problems. Boundary delineation of a disciplinary matrix of the concrete scientific concept has made it possible to clarify the potentially favorable location of implementation of social and pedagogical support. Such location is a school as an open social system, which has been in the area of atypical negative factors of social reality.

Keywords: support, social and pedagogical support, disciplinary matrix.

References

1. Aliexsieienko, T. F. (2012). Kontseptualizatsiya sotsyalno-pedagogicheskoi podderzhki semei s detmy invalidamy [Conceptualization of social and pedagogical support to families with disabled children]. In *Kontseptualizatsiya sotsyalno-pedagogicheskoi podderzhki semei s detmi invalidami: Vol.4* (pp.10–21). Dushanbe: OOO “Kontrast”.
2. Aliexsieienko, T. F. & Malynoshevskiy, R. V. (2012). *Formuvannia tsilisnogo vykhovnoho seredovyshcha dytyny u pedahohichnii spadshchyni V. Sukhomlynskoho* [The formation of a holistic educational environment of a child in the pedagogical heritage of V. Sukhomlinskyi]. Khmelnytskyi: PoligrafIst.

3. Hazman, O. S. (1995). Pedahohycheskaia podderzhka detei v obrazovanii kak innovatsyonnaia problema [Educational support of children in education as an innovative problem]. In *Novyie tsennosti obrazovaniya: desiat kontseptsii i esse: Vol.3* (pp. 58–63). Moscow: Innovator.
4. Zvierieva, I. D. (Ed.). (2012). *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery* [Encyclopaedia for specialists of social sphere]. Kyiv, Simferopol: Universum.
5. Oliferenko, L. Ya., Shulga, T. I., & Dementeva, I. F. (Eds.). (2008). Sotsyalno-pedagogicheskaiia podderzhka detei gruppy riska [Social and pedagogical support of the risk group children]. Moscow: Akademiia.
6. Chernukha, N. M. (2012). Katehoriia sotsialno-pedahohichnoi pidtrymky: teoriia i praktyka [Category of socio-pedagogical support: theory and practice]. In *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu "Ukraina": Vol.6* (pp.179–182). Khmelnytskyi: KhIST.